

**FARG'ONA VILOYATIDA POCHTA-TELEGRAF XIZMATI TARIXIGA DOIR
MANBALAR, ARXIV MATERIALLARI VA POCHTA-TELEGRAF
IDORALARINING HISOBOTLARI TAHLILI**

Mirsoatova Sayyora Turg'unovna
Jahon tarixi kafedrasi dotsenti, tarix fanlari nomzodi
Farg'ona davlat universiteti,

Sharipov Ziyodbek
II kurs magistranti Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya

Maqolada Chor Rossiyasi hukmronligi davrida Farg'ona vodiysida pochta-telegraf xizmatlarining tashkil etilishi tarixiga oid manbalar tahliliga bag'ishlangan. Ushbu maqola Farg'ona viloyatida 1876-yilda vaqtinchalik pochta xizmatlarining tashkil etilishi, pochta idoralari faoliyati, telegraf tarmoqlarining qurilishi, 1884-yilda Rossiyaning butun hududlarida amalga oshirilgan aloqa tizimidagi islohotlar, XIX asr oxiri XX asr boshlarida vodiydagi pochta-telegraf xizmatlari tarixiga oid arxiv materiallari va pochta-telegraf idoralarining hisobotlari haqida ma'lumot beradi.

Tayanch so'zlar va iboralar: Chor Rossiyasi, Farg'ona vodiysi, pochta-telegraf xizmatlari, vaqtinchalik pochta, telegraf xizmati.

Farg'ona viloyatida pochta-telegraf xizmati tarixiga oid manbalarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

1. Rossiy imperiyasi pochta-telegraf bosh boshqarmasi qarorlari va sharhlari
2. Turkiston general-gubernatorligi va Farg'ona viloyatining statistik hisobotlari, yilnomalari hamda sharhlari
3. Arxiv hujjatlari
4. Davriy matbuot materiallari

Rossiy imperiyasi pochta-telegraf bosh boshqarmasi qarorlari va sharhlari mavzuni o'rganishda birlamchi manbalar sirasiga kiradi va o'z navbatida qolgan manbalar guruhidagi ma'lumotlarni to'ldiradi.

Buning sababi Farg'ona viloyati yilnomalari, sharhlar va statistik hisobotlarda hududdagi jo'natmalar, bepul jo'natmalar, banderollar, pul o'tkazmalari haqida ma'lumot berilgan bo'lsa [1], Rossiy imperiyasi pochta-telegraf bosh boshqarmasi qarorlari va sharhlarida yuqoridagi pochta-telegraf xizmatlari turlari, ularni amalga oshirish harajatlari, kimlarga davlat hisobidan bepul pochta-telegraf xizmatlari amalga oshirilishi to'g'risida ma'lumotlar berilgan [2].

Turkiston o'lkasi general-gubernatori lavozimida ishlagan K.P. fon Kaufmanning 1867-yil 7-noyabr – 1881-yil-25 mart oralig'idagi faoliyati aks etgan to'liq hisobot loyihasida ham Farg'ona viloyati pochta-telegraf boshqarmasi to'g'risida ma'lumotlar berilgan [3]. Loyihaning kirish qismida K.P. fon Kaufmanning betobligi sababli “Aloqa vositalari va qurilish ishlari” hamda “Xalq ta'limi; axloq va umumiy xulosalar” bo'limi tugallanmay qoladi. Shunday bo'lsa-da,

Kaufmanning vafotidan keyin 1885-yilda nashr etiladi. Ushbu loyihada 1867-1881-yillardagi Turkiston o'lkasi pochta-telegraf boshqarmasi daromadlari va harajatlari summasi keltirilgan [4]. Ushbu raqamlarni Farg'ona viloyati pochta-telegraf boshqarmasi daromadlari va harajatlari solishtirilsa, viloyatning o'lka bishqaruvi hamda iqtisodiyotidagi ulushu kelib chiqadi.

Arxiv materiallaridan keyin Farg'ona viloyati pochta-telegraf tizimlari haqida batafsil ma'lumotlar beruvchi manbalar guruhi Farg'ona viloyati statistik hisobotlari, yilnomalari va sharhlaridir. Ushbu to'plamlarda Farg'ona viloyati tashkil etilgandan boshlab har yili vodiyni siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohadagi holati bilan birgalikda pochta-telegraf xizmati to'g'risida qimmatli ma'lumotlar berib borilgan [5].

Farg'ona viloyati sharhlarida hisobot yili davomida pochta-telegraf xizmatining daromadlari, xarajatlari, yil davomida amalga oshirilgan xizmatlar miqdori shaharlar kesimida ma'lumot beriladi [6]. Masalan, 1892-yilda Farg'ona viloyatida qabul qilingan shaharlardan tashqaridagi pullik, qiymatli va jo'natmalarning umumiy summasi 13424231 rublni tashkil etgan [7]. Viloyatda yuborilgan pullik, qiymatli va jo'natmalarning umumiy summasi 19210045 rubl 30 k.ni tashkil etgan [8]. Farg'ona viloyati sharhlari hajm jihatidan katta manbalar sirasiga kiradi. 1882-yildan 1916-yilgacha doimiy ravishda nashr etib borilgan.

1882-yilda imperatorning maxfiy maslahatchisi Girs Turkiston general-gubernatorligini taftish qiladi. Uning hisobotidan Farg'ona viloyati pochta-telegraf tizimi haqidagi muhim faktlar va tanqidlar joy olgan [9]. Hisobotda, Turkiston o'lkasida mavjud bo'lgan barcha pochta yo'llaridan faqat bitta uchastkasi qolgan, ya'ni Xo'jand va Qo'qon shaharlari o'rtasida 120 verst bo'lib, u yerda pochta tashuvlarini saqlash bo'yicha shartnoma tuzilgan bo'lib, bu yo'nalish bo'yicha xizmat ko'rsatish Farg'ona viloyati harbiy gubernatori boshqarmasi tomonidan amalga oshiriladi [10], deyiladi. Shu bilan birga, hisobotda arxiv hujjatlari uchramaydigan ba'zi jihatlar ham qayd etilgan. Masalan, 1883-yil fevralda Xo'jand va Qo'qon shaharlari o'rtasida 120 verst masofadagi pochta tashuvlarini amalga oshirish bo'yicha savdogar Shamsiddinov bilan shartnoma tuzilganligi qayd etiladi [11]. Ammo noma'lum sabablarga ko'ra bu shartnoma 1883-yil may oyida hukumat qarori bilan bekor qilinadi [12].

Farg'ona viloyatini telegraflashtirish ishlari qachondan boshlanganligi, bu tarmoqni tortib chiqish imperiya g'aznasiga qanchaga tushganligi, qaysi savdogarlar zaruriy materiallarni yetkazib berganligi alohida qayd etilgan [13]. Unga ko'ra Farg'ona viloyatini telegraflashtirish ishlari uchun 86920 rubl ajratilganligi qayd etilgan [14]. Shuningdek, 1875-yil Xo'janddan Qo'qonga 120 verst uzunlikdagi telegraf liniyalarining qurilganligi ham hisobotda uchraydi [15]. Farg'ona viloyati yilnomalarida ham pochta-telegraf tizimi to'g'risida muhim ma'lumotlar berib borilib, arxiv manbalarini yanada to'ldirishga xizmat qiladi. 1901-yildan boshlab e'lon qilib borilgan ushbu yilnomalarda pochta-telegraf xizmatlarining Farg'ona viloyatining hududlar bo'yicha joylashgan idoralari, ularni boshqaruvchi barcha amaldorlar ismi sharifi, pochta-telegraf xizmatlarining iqtisodiy hayotidagi o'rni ko'rsatib o'tiladi [16]. Masalan, Qo'qon shahar III klass pochta-telegraf idorasiga 1901-yilda Genrix Adolf Genrixovich Dresh rahbarlik qilgan, Vladimir Fridrixovich Ernis uning yordamchisi hisoblangan [17]. 1902-yilda esa Qo'qon shahar III klass pochta-telegraf idorasini A.G.Petrov boshqargan [18].

Farg'ona viloyati pochta-telegraf xizmatlari tarixini tadqiq etishdagi asosiy manbalar guruhi arxiv materiallari hisoblanadi. Hozirgi kunda O'zbekiston Milliy arxivi 19-fond, 1-ro'yxat 23,

127, 264, 300, 305, 416, 645-yig'majildlarida, 423, 459, 461-yig'majildlarida, 43-fond, 2-ro'yxat 38, 40, 46, 48/292, 492, 493, 43, 249-yig'majildlarida, 249-fond, 1-ro'yxat 4a, 13, 27a, 37-yig'majildlarida Farg'ona viloyati pochta-telegraf xizmatlari tarixiga doir qimmatli hujjatlar saqlanadi [19]. Jumladan, Farg'ona viloyati harbiy gubernatori Skobelevning 1876 yil 7 iyunda Turkiston general-gubernatoriga yozgan bildirishnomasida sobiq Qo'qon xonligi hududida 1876 yil 12 apreldan №84 buyruqqa asosan vaqtinchalik pochta xizmati yo'lga qo'yilgani ma'lum qiladi [20]. Farg'ona viloyati muvaqqat pochta tizimi markazi Qo'qonda bo'lgan Andijon, Namangan, Marg'ilon va O'sh stansiyalaridan tashkil topgan [21].

Tashkiliy masalaga ham arxiv hujjatlarida alohida o'rin ajratilgan. Masalan, pochta idorasini turli chiqimlar, isitishga 525 rubl hamda ijaraga bino olish uchun 300 rubl miqdorida mablag' ajratiladi [22].

Shu bilan birga, 1876 yil 26 oktabrda Farg'ona viloyati harbiy gubernatoriga Toshkentdan yuborilgan "О введение штатовъ почтовыхъ учреждений въ Ферганской области" sarlavhali yana bir arxiv hujjatida hujjatda ajratiladigan summa pochta qaysi tarmoqlariga taqsimlanishi keltiriladi [23]. Unga ko'ra, 4700 rubl quyi amaldorlar va xizmatchilarni saqlash, 50 rubl pochta kanselyariyasini ta'minotiga beriladi [24].

Umuman olganda O'zR. MDA. 1-ro'yxat, 19-fond, 23-yig'majild, 16 varaqdan iborat bo'lgan "Farg'ona viloyatida muvaqqat pochta boshqarmasini tashkil etish to'g'risida" gi hujjat, Turkiston general gubernatori buyruqlari viloyatda pochta hizmatini tashkil etish, moliyaviy qo'llab quvvatlash, kreditlar [25] ajratishga huquqiy asos yaratiladi [26].

Arxiv hujjatlarida viloyatdagi telegraf tarmoqlariga qasddan zarar yetkazish holatlari ko'paygani hisobga olinib, Farg'ona harbiy gubernatorining 13 iyun 1889-yil № 4172. Uyezd boshliqlariga yuborgan xatida shunday jummalarni o'qish mumkin:

Farg'ona viloyati uyezd boshliqlariga

Turkiston pochta-telegraf okrugi boshlig'ining bayonotiga ko'ra, ko'p hududlarda mahalliy aholi tomonidan telegraf liniyalariga ataylab zarar yetkazilishi telegraf xabarining o'zida uzilishga sabab bo'lgan.

Umuman olganda, telegraf xabarlarining davlat ahamiyatini inobatga olgan holda, ularga yetkazilgan zarar Jinoyat kodeksi 1140-modda bo'yicha jinoyat hisoblanadi. Va telegrafga qasddan shikast yetkazishda aybdorlar shaxsan va davlat tomonidan barcha maxsus huquq va imtiyozlardan mahrum etilishi va Sibirda umrbod surgun qilinishi yoki tovon to'lanishidan qat'i nazar, Jinoyat kodeksi muvofiq axloq tuzatish qamoqxonasiga qaytarilishi mumkin. Xuddi shu kodeksning 1147-moddasi, zararni tuzatish xarajatlari va yetkazilgan zarar va yo'qotishlar uchun uyezd boshliqlari ushbu masalaga alohida e'tibor qaratib, shu maqsadda quyidagi farmoyishlar beradi.....[27].

"Туркестанские ведомости" gazetasi sahifalarida ham Farg'ona viloyati pochta-telegraf xizmati haqida muhim ma'lumotlar bizgacha yetib kelgan. Jumladan, Farg'ona viloyati tashkil etilishi arafasida vodiydagi pochta xizmatlari Sirdaryo viloyati pochta boshqarmasi tomonidan amalga oshirilganligi [28], Farg'ona viloyati tashkil etilgach pochta yo'nalishlari, ular orasidagi masofa va pochta xizmatlari tashkil etilganligi to'g'risidagi xabarlar e'lon qilib borilgan [29]. Masalan, gazetaning 1876-yil 30-mart 13-sonida sobiq Qo'qon xonligi hududidagi rus harbiy kuchlari

qo'mondoni general-leytenant Kalpakovskiy pochta qatnovi va 7 ta stansiya jadvalini tasdiqlaganligi haqidagi xabar e'lon qilingan [30].

Xulosa qilib aytganda, Girs hisobotida, Rossiy imperiyasi pochta-telegraf bosh boshqarmasi qarorlari va sharhlarida viloyatda amalga oshirilayotgan pochta xizmatlarining turlari, ularning to'lovi, qanday shaxslarga imtiyoz asosida xizmat amalga oshirilishi ko'rsatib o'tilgan.

Farg'ona viloyatining statistik hisobotlari, yilnomalari va sharhlarida yilma-yil pochta-telegraf tizimining hisobot yili davomida qancha chiqim qilganligi, qancha sif foyda ko'rganligi va shunga o'xshash ma'lumotlar majmuidan iboratdir.

Arxiv hujjatlari Farg'ona viloyati pochta-telegraf xizmati tarixini o'rganishda birlamchi manbalar hisoblanib, yuqoridagi manbalar bilan bir-birini to'ldiruvchi xarakterga egadir. Hujjatlarda pochta-telegraf xizmatining tashkil topishi, uning huquqiy asosi, ajratilgan ish o'rinlari va ishhaqlari haqidagi faktlarni o'zida jamlagan.

Foaydalanilgan manba va adabiyotlar

1. Статистический обзор Ферганской области за 1882-1916 года.
2. Постановления по телеграфной части. Пг., 1916. - 4., 68, VII, 104 с.; Почтово-телеграфная статистика за 1888 год. СПб., 1890. - 2., II, VII, 31 е., прил.; Почтово-телеграфная статистика за 1889 год. СПб., 1891. - 6., VIII, 31 е., прил.; Почтово-телеграфная статистика за 1890 год. СПб., 1892. - XIII, 31 е., прил.; Почтово-телеграфная статистика за 1891 год. СПб., 1893. - XVIII, 31 е., прил.; Почтово-телеграфная статистика за 1892 год. СПб., 1894. - XXIII, 41 е., прил.; Почтово-телеграфная статистика за 1893 год. СПб., 1895. - XXIII, 41 е., прил.; Почтово-телеграфная статистика за 1894 год. СПб., 1896. - XV, 39 с.; Почтово-телеграфная статистика за 1895 год. СПб., 1897. - 4., XI, 41 с.; Почтово-телеграфная статистика за 1896 год. СПб., 1897. - 4., VI, 41 с.; Почтово-телеграфная статистика за 1897 год. СПб., 1898. - 4., XIV, 41 с.; Почтово-телеграфная статистика за 1898 год. СПб., 1900. - IV, XX, 45 е., табл.; Почтово-телеграфная статистика за 1905 год. СПб., 1907. - 4., XXVII, 57 с.; Почтово-телеграфная статистика за 1906 год. СПб., 1908. - 4., XXIX, 57 с.
3. Туркестанского генерал-губернаторства. 7 ноября 1867 25 марта 1881 г. – СПб.: Издание военно-ученого комитета Главного штаба, 1885. – 4, VIII, 503 с.
4. Туркестанского генерал-губернаторства. 7 ноября 1867 25 марта 1881 г. – СПб.: Издание военно-ученого комитета Главного штаба, 1885. – С. 482-487.
5. Статистический обзор Ферганской области за 1882-1916 года.; Ежегодник Ферганской области. – Нов. Маргелан : Ферганского обл. стат. ком., 1902-1904.
6. Статистический обзор Ферганской области за 1892 года. – Нов. Маргелань: Ферг. обл. правл., 1894.
7. Статистический обзор Ферганской области за 1892 года....– С. 62.
8. Статистический обзор Ферганской области за 1892 года....– С. 63.
9. Отчёт ревизующаго, по Высочайшему повелению, Туркестанскій край, Тайнаго Советника Гирса. 1882г.
10. Отчёт ревизующаго, по Высочайшему повелению, Туркестанскій край, Тайнаго Советника Гирса. 1882г. – С. 180.

11. Отчёт ревизующаго, по Высочайшему повелению, Туркестанскій край, Тайнаго Советника Гирса. 1882г. – С. 180.
12. Отчёт ревизующаго, по Высочайшему повелению, Туркестанскій край, Тайнаго Советника Гирса. 1882г. – С. 180.
13. Отчёт ревизующаго, по Высочайшему повелению, Туркестанскій край, Тайнаго Советника Гирса. 1882г. – С. 189.
14. Отчёт ревизующаго, по Высочайшему повелению, Туркестанскій край, Тайнаго Советника Гирса. 1882г. – С. 189.
15. Отчёт ревизующаго, по Высочайшему повелению, Туркестанскій край, Тайнаго Советника Гирса. 1882г. – С. 189.
16. Ежегодникъ Ферганской области. Т. 1. – Нов. Маргеланъ: Ферг. обл. правл., 1902. – VI-VII.
17. Ежегодникъ Ферганской области. Т. 1. – Нов. Маргеланъ: Ферг. обл. правл., 1902. – VI.
18. Ежегодникъ Ферганской области. Т. 2. – Нов. Маргеланъ: Ферг. обл. правл., 1903. – VI.
19. ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 23-йиғмажилд, 2-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 23-йиғмажилд, 11-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 23-йиғмажилд, 13-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 127-йиғмажилд, 1-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 181-йиғмажилд, 1-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 264-йиғмажилд, 1-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 300-йиғмажилд, 1-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 645-йиғмажилд, 1-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 2644-йиғмажилд, 1-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 634-йиғмажилд, 1-варақ; ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 2740-йиғмажилд, 28 варақ.
20. ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 23-йиғмажилд, 2-варақ.
21. ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 23-йиғмажилд, 2-варақ.
22. ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 23-йиғмажилд, 1-варақ.
23. ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 127-йиғмажилд, 1-2-3-варақ.
24. ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 127-йиғмажилд, 1-2-4-варақ.
25. Туркистон генерал губернатори Фарғона вилоятида почта хизматини ташкил этишни молиявий қўллаб қувватлаш учун ҳар бир почта станциясига 1876 йил 18 октябрда 200 рубл микдорида кредит ажратишни кўзда тутувчи қарор чиқаради. Бу ҳужжат асосан 1877 йил январ ойидан кучга кириши кўзда тутилган. Бу ҳақида қаранг: ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 23-йиғмажилд, 13-варақ.
26. ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 23-йиғмажилд, 13-варақ.
27. ЎзР. МДА. 1-рўйхат, 19-фонд, 2740-йиғмажилд, 14-варақ.
28. Туркестанские ведомости 1876, № 10 (9 марта); Туркестанские ведомости 1876, № 11 (16 марта); Туркестанские ведомости 1876, № 12 (23 марта).
29. Туркестанские ведомости 1876, № 15 (20 апр.).
30. Туркестанские ведомости 1876, № 13 (30 марта).